

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ:
ПЕРЕДУМОВИ ОЦІНЮВАННЯ

Постановка проблеми. Для вітчизняних вищих навчальних закладів (ВНЗ) наступили складні часи. З виникненням численних складнощів в останні десятиліття вітчизняні виші втратили головну характеристику – стійкість діяльності, яка була притаманна вищим навчальним закладам в СРСР і за інерцією - вітчизняним вишам деякий час після надбання незалежності України. Умови функціонування вітчизняних ВНЗ поступово ускладнюються і не лише через очевидні причини (скорочення чисельності абітурієнтів, зменшення обсягів державного фінансування), а й такі, що на перший погляд не видні (загострення конкуренції між ВНЗ, зростання запитів студентів, швидкі зміни на ринку праці, за якими вітчизняні виші не встигають, перетворення держави на ненадійного партнера тощо).

З формуванням ринкових відносин в Україні дія їхніх принципів виходить, власне, за межі економіки і починає виявлятися у соціальній сфері, де донедавна традиційно панувала держава. Зокрема, йдеться про вищі навчальні заклади, для яких сьогодні все більш характерним становиться заробляння коштів. Тобто виникла і починає зміцнюватися тенденція комерціалізації діяльності вишів, перетворення їх на економічні корпорації. Вищі навчальні заклади сьогодні все більше розглядаються як економічні корпорації (наприклад, [3,8]), що виправдовує розгляд тематики економічної безпеки у системі вищої освіти в Україні. Безумовно, це дуже незвично для наших вишів, але, як показує практика сьогодення, з цього шляху їм вже не звернути. Такий стан справ зумовлює увагу до питань економічної безпеки ВНЗ. Більш того, це поняття набуває актуальності. Якщо так, то потрібне виділення окремого предметного поля в безпекознавстві, де має вивчатися проблематика економічної безпеки організацій соціальної сфери. У цій проблематиці важливе місце належить аналітичним процедурам з оцінювання економічної безпеки, оскільки

її оцінки та їхня ідентифікація складають базу забезпечення і підвищення економічної безпеки.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження економічної безпеки вищого навчального закладу ще тільки розпочинаються, і тому публікації з цієї тематики у вітчизняному безпекознавстві нечисленні (Т.М. Боголіб, Г.Д. Тюленев, І.С. Стеців). Ця тематика значно активніше досліджується російськими вченими. Аналіз публікацій російських та вітчизняних вчених показав, що економічна безпека вищого навчального закладу тільки починає досліджуватися: окреслено поле проблематики [1,2,7], розглянуто інструменти забезпечення економічної безпеки вищого навчального закладу [4], питання планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки [5,6].

Метою статті є розгляд принципів передумов до оцінювання економічної безпеки вищих навчальних закладів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Оцінювання як аналітична процедура дозволяє встановити стан будь-якого об'єкта, процесу або його результату. Таке встановлення відбувається за значенням певних показників, у порівнянні з деякими еталонними станами чи результатами або в динаміці.

Для вибору підходу до оцінювання економічної безпеки вищого навчального закладу спочатку необхідно визначитися з тлумачення економічної безпеки вишу. Економічну безпеку ВНЗ найчастіше розглядають з позицій ресурсного та захисного підходів – як стан вишу, в якому наявних ресурсів достатньо для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ВНЗ. Отже, головними поняттями є загрози діяльності ВНЗ і достатність ресурсів для запобігання їхньої реалізації, що стабілізує діяльність ВНЗ і надає їй певної стійкості.

Виходячи з наданого тлумачення поняття "економічна безпека ВНЗ", в її оцінюванні увага має бути зосереджена на виявленні загроз діяльності ВНЗ, визначенні ймовірності їхньої реалізації (у поточному та майбутньому періодах) та її наслідків. Наслідки реалізації загроз діяльності ВНЗ обов'язково

віді́б'ються на показниках його діяльності. Тоді оцінювання економічної безпеки ВНЗ зводиться до вибору сукупності показників, визначенні способів розрахунку їхніх значень, прогнозування їхньої зміни при реалізації загроз та ідентифікації отриманих результатів.

Найбільш розповсюдженим підходом до оцінювання економічної безпеки з використанням сукупності показників є індикаторний метод. Оцінювання економічної безпеки з використанням індикаторного підходу базується на системі індикаторів, до точності визначення яких висуваються високі вимоги. Індикаторами прийняті граничні значення (мінімальне або максимальне) вибраних показників, які описують стан економічної безпеки оцінюваного об'єкта. Економічна безпека об'єкта оцінюється за результатами порівняння (абсолютного або відносного) фактичних значень вибраних показників з індикаторами. При удаваній простоті індикаторному методу властиві і суттєві обмеження. Так, системи індикаторів часто є громіздкими, у порівнянні використовуються фактичні значення показників минулого періоду. Дотепер у безпекознавстві остаточно не вирішено питання виду, складу, величин, граничних значень індикаторів залежно від типу, рівня, початкового стану економічної безпеки досліджуваного об'єкта. Методична база визначення індикаторів економічної безпеки поки ще недосконала, а значення індикаторів необхідно періодично уточнювати.

Отже, індикаторний метод можна застосовувати в оцінюванні економічної безпеки ВНЗ, але лише після вирішення зазначених проблемних питань в цілому і стосовно ВНЗ зокрема. Тому доцільніше звернутися до оцінювання економічної безпеки ВНЗ за допомогою її показників.

Показники економічної безпеки є найбільш значущими параметрами, що надають загальне уявлення про стан вишу в цілому, його стійкості, мобільності і навіть конкурентоспроможності. Сукупність показників економічної безпеки ВНЗ може бути скільки завгодно великою і серед цієї множинності показників достатньо легко втратити зміст оцінювання, оскільки оперувати великою кількістю показників в оцінюванні будь-якого явища достатньо складно. Тоді

потрібно або сконцентрувати увагу на кількох показниках, або вибрати один-два, які, будучи синтетичними за своєю природою, охоплюють значну сукупність показників. Наприклад, для суб'єктів підприємницької діяльності такими показниками є чистий прибуток та рентабельність (капіталу або витрат). За аналогією, можна вибрати або сконструювати подібні за призначенням показники економічної безпеки ВНЗ, виходячи з таких міркувань.

Для діяльності ВНЗ потрібні відповідні кошти, так само вони потрібні для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ВНЗ. Отже, для перебування у економічній безпеці бюджет вишу має, як мінімум, дорівнювати сумі коштів на ведення основної діяльності і на захист від загроз діяльності. Якщо бюджет вишу менший, то є підстави говорити про зменшення економічної безпеки ВНЗ. Таким чином, оцінювати економічну безпеку ВНЗ можна за результатами порівняння величин планового та наявного бюджетів вишу. Величину дефіциту бюджету ВНЗ (у відсотках до планової його величини) можна вважати показником його економічної безпеки. Зі зростанням дефіциту бюджету, можна стверджувати, зменшується економічна безпека ВНЗ.

Здавалося б, подана схема оцінювання економічної безпеки ВНЗ є нескладною у практичному застосуванні. Але все не так просто – йдеться про ступінь обґрунтованості двох зазначених складників бюджету вишу. Якщо визначити величину першого складника бюджету вишу – кошти на ведення основної діяльності - не так складно (є відповідні методи, обмеження та вимоги, що встановлені в межах державного регулювання діяльності ВНЗ, є зрештою тривалий досвід у вишах), то у визначенні величини другого складника бюджету – кошти для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ВНЗ – сьогодні існують значні складнощі. Ці складнощі зумовлені неповним опрацюванням прогнозування ймовірності реалізації загроз діяльності ВНЗ, майже повною відсутністю розробок щодо визначення "ціни" їхньої реалізації та часом, що існує між реалізацією загрози і її наслідками (до речі, щодо яких потрібно мати певні ознаки). "Ціна" реалізації загроз діяльності ВНЗ розглядається як сума витрат, необхідних для запобігання, послаблення та

захисту від загроз діяльності ВНЗ або, у випадку неможливості здійснення перерахованих процедур чи неготовності вишу до реалізації загрози, подолання її наслідків. Втім, послідовність подібних розрахунків ще не розроблено і для комерційних структур, в тому числі через слабкість їхніх служб економічної безпеки, невизначеність кола їхніх компетенцій та відсутність відповідного методичного забезпечення.

Витрати, необхідні для запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ або подолання наслідків їхньої реалізації, виникають внаслідок необхідності здійснення сукупності взаємопов'язаних дій різноманітного характеру, які складають зазначені процедури. У такому випадку виникає питання про систему економічної безпеки ВНЗ, оскільки система економічної безпеки традиційно розглядається як упорядкована сукупність дій, спрямованих на запобігання, послаблення явних і прихованих небезпек і загроз і захист діяльності ВНЗ від них в умовах конкуренції та ризику. Іншими словами, йдеться про затрати на функціонування системи економічної безпеки ВНЗ.

Стосовно системи економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарської діяльності сьогодні є багато невирішених питань. Більш-менш вирішеним є питання її основної характеристики – структури системи. Щодо комерційних організацій найчастіше структура системи відповідає структурі організації, визначеної за функціональними підсистемами – виробництво, кадри, фінанси тощо. З одного боку, така структуризація системи економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності дозволяє локалізувати розгляд загроз за кожною підсистемою, але, з іншого боку, втрачається загальне бачення загрози, оскільки увага зосереджується лише на загрозах прямої дії. Тобто питання структуризації системи економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності отримало лише первинне і тому не остаточне вирішення, а щодо ВНЗ його навіть у первинному вирішенні немає.

Але питання структуризації системи економічної безпеки ВНЗ при всій його значущості для функціонування системи в оцінюванні економічної

безпеки є не таким важливим. Набагато важливішим є питання визначення величини витрат, необхідних для запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ або подолання наслідків їхньої реалізації. Величина таких витрат є похідною від обґрунтованості доцільності та необхідності здійснення сукупності дій щодо запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ.

Здійснення сукупності дій щодо запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ не повинне зводитися до простого реагування на загрози. Необхідні науково обґрунтовані процедури їхнього передбачення, регулювання, пристосування діяльності ВНЗ до зовнішніх умов, що змінюються. У зв'язку з цим важливого значення набуває теоретична розробка проблеми забезпечення економічної безпеки ВНЗ в межах сучасного безпекознавства, змістом якої є закономірності, принципи, функції, форми і методи цілеспрямованої діяльності з запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ.

У свою чергу, сукупність таких дій безпосередньо залежить від оцінок загроз - їхньої значущості, ймовірності реалізації та її впливу на діяльність ВНЗ. А такі оцінки є результатом не лише якихось формальних процедур, тут потрібні управлінська інтуїція, знання, уміння, навички, компетенції та нестандартне мислення фахівців з економічної безпеки ВНЗ, сприйняття їхніх доводів та аргументів керівництвом вишу. За їхньою відсутністю виникають дві однаково неприємні для ВНЗ ситуації: марне витрачання коштів при переоцінюванні загрози або втрата часу, який складно, а іноді й неможливо замінити ресурсами іншого виду (наприклад, коштами), при недооцінюванні загрози діяльності ВНЗ.

Висновки. У статті подано міркування загального характеру щодо оцінювання економічної безпеки ВНЗ. Подані положення свідчать, що проблему забезпечення економічної безпеки ВНЗ, у межах якої має вирішуватися завдання її оцінювання, лише окреслено. Це завдання - оцінювання економічної безпеки ВНЗ - поки що не має системного вирішення. Але його вирішення потрібно, оскільки надалі значення економічної безпеки

ВНЗ буде лише посилюватися. Подані положення свідчать, що проблему забезпечення економічної безпеки ВНЗ, у межах якої має вирішуватися завдання її оцінювання, лише окреслено. Так, вивчення передумов оцінювання економічної безпеки ВНЗ, яка розглядається з позиції захисного та ресурсного підходів, дозволило виявити багато невирішених питань. Саме їхнє вирішення і слід вважати створенням передумов оцінювання економічної безпеки ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Алимова Н. К. Экономическая безопасность образовательного учреждения в условиях становления инновационной экономики: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Н. К. Алимова. — Москва: МГУ им. Ломоносова, 2009. — 184 с.
2. Бархатов В. Ю. Экономическая безопасность ВУЗа / В. Ю. Бархатов, В. Н. Пугач, Н. К. Алимова: [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.naukovedenie.ru/sbornik1/2-1.pdf.
3. Боголиб Т. М. Университет как экономическая корпорация (опыт США) / Т. М. Боголиб // Вісник економічної науки України. — 2010. — №2. — С. 13 – 17.
4. Карпунина Е. С. Инструменты обеспечения экономической безопасности высших учебных заведений в современных условиях // дис. ... канд. экон наук: 08.00.05. / Екатерина Сергеевна Карпунина. — М.: РГТУ, 2010. — 157 с.
5. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.06.01 / Тетяна Борисівна Кузенко. — К.: Європейський університет фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2004. — 18 с.
6. Малолетко А. Н. Экономическая безопасность вуза: структурное разрушение системы финансового обеспечения / А. Н. Малолетко : [электронный ресурс] / Режим доступа: <http://finanal.ru/007/ekonomicheskaya-bezopasnost-vuza-strukturnoe-razrushenie-sistemy-finansovogo-obespecheniya>
7. Пугач В. Н. Взаимодействие качества образования и экономической безопасности ВУЗа: дис. ... канд. экон наук: 08.00.05 / Валентин Николаевич Пугач. — М.: Московская академия экономики и права, 2010. — 164 с.
8. Тюленев Г. Д. Вищий навчальний заклад як економічна корпорація: доцільність та наслідки / Г. Д. Тюленев // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 23. Ч. I. — Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. — С. 49 – 54.